

fri tanke

**EN
BÄTTRE
VÄRLD
ÄR
MÖJLIG**

ERIK ANGNER

Översättning: Claes Bernes

Innehåll

Förord	9
Inledning: Hur man räddar världen.....	11
1. Hur man eliminerar fattigdom.....	29
2. Hur man lyckas som förälder med sinnesjämvikten i behåll.....	59
3. Hur man får ordning på klimatet.....	83
4. Hur man ändrar på dåliga vanor	101
5. Hur man ger människor vad de behöver	125
6. Hur man når lycka.....	149
7. Hur man blir ödmjuk.....	173
8. Hur man blir rik	205
9. Hur man bygger gemenskap.....	241
10. Slutsatser.....	275
Vidare läsning	289
Ordförklaringar.....	291
Tack.....	295
Noter.....	299
Bibliografi.....	315

Förord

JAG HADE ALDRIG tänkt mig att bli nationalekonom.

Snarare tänkte jag mig raka motsatsen. Min syn på ekonomisk vetenskap hade präglats av de nationalekonomer som jag såg på TV och i nyheterna. De imponerade inte på mig.

Att jag började studera vetenskapsfilosofi berodde delvis på att jag var intresserad av hur vetenskapen och det vetenskapliga arbetssättet är beskaffade, hur vetenskap bör utnyttjas av beslutsfattare, och var gränsen går mellan vetenskap och pseudovetenskap. Den ekonomiska vetenskapen fann jag märklig på grund av den klyfta mellan pretentioner och realiteter som jag tyckte mig se hos den.

För att kunna veta vad jag pratade om valde jag att gå forskarkurser i nationalekonomi vid sidan om. Den erfarenheten blev en ögonöppnare. Ämnet hade inte mycket gemensamt med vad jag hade väntat mig. Modern nationalekonomi är känd för att vara svårtillgänglig. Jag upplevde en kulturchock av ungefär samma slag som den jag fick när jag var utbytesstudent i Florens. I likhet med Italien har nationalekonomin sina egna normer, regler och vanor – inklusive ett eget språk. Men så snart jag hade kommit över mina förutfattade meningar upptäckte jag en hel värld full av fascinerande och användbara idéer. Och de människor som jag mötte där var inte bara vänliga och trevliga utan också genuint angelägna om att förbättra världen.

Jag lärde mig två saker av det här. För det första att allmänhetens uppfattning om nationalekonomin är tämligen skev. (För övrigt anser jag att detta till största delen är ekonomernas

eget fel, eftersom de är så usla på att beskriva vad de håller på med.) För det andra att nationalekonomin inte bara erbjuder genomtänkta analyser av vår situation, och hur vi har hamnat i den, utan också tillhandahåller faktiska redskap som kan hjälpa oss att göra situationen bättre – att göra världen mer lämpad för mänsklig blomstring.

Min avsikt med den här boken är att förklara vad nationalekonomin är genom att visa vad den *gör*. Jag påstår inte att den nutida nationalekonomin är fulländad. Det finns många sätt att förbättra de doktriner som är accepterade där. Och jag försvarar definitivt inte ekonomerna som yrkeskår – deras insatser lämnar mycket övrigt att önska.

Men jag står för uppfattningen att ekonomisk vetenskap kan tillämpas så att den gynnar mänskligheten och vår planet. Om vi förkastade den skulle vi göra oss en otjänst. I den mån teori, praktik och yrkesutövning inom det här området går att förbättra har vi en moralisk skyldighet att göra det.

Jag försöker inte inspirera fler till att bli nationalekonomer, även om det skulle glädja mig om de faktiskt valde den banan. Vad jag i stället hoppas är detta: att nå dem som inte är ekonomer men som bryr sig om mänsklighetens och planetens framtid, som röstar, som tror på samhällsförändring och som skulle kunna utnyttja nationalekonomins arbetsmetoder, idéer och teorier för att göra världen bättre.

Jag ska berätta hur man bär sig åt. Nationalekonomin är för viktig för att överlämnas åt ekonomerna.

Hur man räddar världen

NÄR COVIDPANDEMIN slog till i början av år 2020 hejdades vår invanda tillvaro av den mest skrämmande och destruktiva globala störning som hade inträffat under en hel generation. Vi fick alla ett desperat behov av svar och lösningar. Såväl regeringschefer som vanliga medborgare sökte efter människor med kunskaper som kunde vara till hjälp. Epidemiologer, virologer, fysiker och till och med ingenjörer anlätades för att förklara vad som hände – och för att genast göra något åt det.

De flesta kom aldrig på tanken att fråga nationalekonomer. Det borde de ha gjort.

Ekonomerna var i själva verket väl rustade att vara till nytta. Den ekonomiska vetenskapen hjälper oss att förstå många av de problem som vi ställs inför – som individer och på samhällsnivå. Men än bättre är att den kan erbjuda lösningar. Den inger hopp om att förbättringar är möjliga och ligger inom räckhåll.¹

De första rapporterna tydde på att viruset hade dykt upp på färskvarumarknader i Wuhan i Kina.² På sådana marknader handlar man med sällskapsdjur och animalieprodukter som används som föda eller dekorationer och inom traditionell läkekonst. För att förstå hur ett nytt coronavirus kan få spridning på marknader av det slaget behöver man veta hur de är organiserade, varför de finns och hur de fungerar. Att folk vill använda djur som sällskap, föda, dekorationer eller läkemedel har att göra med personliga preferenser och lokal kultur. Att folk saluför djur har att göra med behovet att försörja sig och med tillgången på andra yrkesval.

Nationalekonomi handlar om sådana saker.

Om viruset hade blivit kvar i Wuhan skulle det inte ha orsakat en global pandemi. Vi skulle förmodligen inte ens ha vetat att det fanns. Men det blev inte kvar där, så nu vet vi att det finns. Ett virus kan inte förflytta sig på egen hand, men det behöver det inte göra. Det kan lifta.³ För att förstå hur ett virus kan sprida sig över hela världen från ett enda ställe behöver man veta hur folk reser och flyttar. Människors vilja att röra på sig avspeglar såväl långvariga och flyktiga önskemål som Instagramtrender. Människors *möjligheter* att röra på sig avspeglar förekomsten av krig och fred, befolkningens kapitaltillgångar och hur de är fördelade, priset på olja och statliga regleringar.

Nationalekonomi handlar också om sådana saker.

Myndigheterna började ingripa för att förhindra eller begränsa spridningen av viruset. De införde reseförbud och vidtog diverse andra »icke-medicinska åtgärder«.⁴ Innebörden var att man skulle tvätta händerna. Stanna hemma. Hålla avstånd till andra. Men folk gör inte alltid som de blir tillsagda. För att förstå hur och när människor åtlyder instruktioner behöver man känna till beteendemönster, normer och alla möjliga slags åsikter och attityder. För att kunna veta om folk följer anvisningarna måste man övervaka efterlevnaden. Detta kräver i sin tur att man mäter sådant som rörelsemönster, beteenden och vanor – i stor skala och i realtid.

Även detta är nationalekonomi.

Folk ville agera – för att hejda spridningen av sjukdomen, uppmuntra gynnsamma beteenden, fördela vacciner och hjälpa personer som råkat i svårigheter utan egen förskyllan. För att ta reda på vad som kan och bör göras behöver vi ta reda på vad som kan hända om vi agerar – eller om vi inte gör något alls. Det räcker inte med att bara förutsäga hur folk kommer att

reagera – vi måste bedöma för- och nackdelarna med vartenda åtgärdsalternativ. För att åstadkomma en heltäckande bedömning måste vi kunna jämföra dessa för- och nackdelar på något systematiskt sätt. Vi vill förmodligen kunna sätta siffror på ett och annat. Sådana siffror kan vara angivna i kronor, men de behöver inte vara det. Mått på lycka eller »nytta« kan också fungera. Vi skulle kunna kalla det för en nyttokostnadsanalys, eftersom vi väger kostnaderna mot nyttan.

Ja, det här är nationalekonomi.

När spridningen av viruset efter hand begränsades ville folk lätta på restriktionerna och återgå till det normala. Men många insåg att vi skulle kunna förbättra det normala. Pandemin skapade inte bara nya problem – den förvärrade sådana som redan fanns: ojämlikhet, hälsoklyftor, undermåliga bostäder, bristande tillgång till sjukvård och så vidare. De befintliga problemen gjorde oss sårbara. De borde ha åtgärdats för länge sedan. Återuppbyggnad till något bättre förutsätter insikter om rådande förhållanden – såväl möjligheter som begränsningar. I en oerhört komplex samhällsekonomi måste miljoner och åter miljoner människor kunna samordna sina insatser – inte minst så att producenterna producerar sådant som konsumenterna vill konsumera. För att förstå hur man ska få detta att fungera måste man ta reda på hur samhällsekonomin kan koordineras i sin helhet.

Allt detta är nationalekonomi.

Den här boken handlar om hur nationalekonomin kan hjälpa oss att göra världen bättre.

Detta rör inte bara pandemier. Nationalekonomin kan hjälpa oss att hantera vitt skilda problem, utmaningar och kriser. Nationalekonomin studerar individens beteenden och deras konsekvenser för samhället. Alla de stora utmaningar som mänskligheten står inför beror åtminstone delvis på hur

människor betar sig, som individer eller i grupper. Krig, klimatförändringar, miljöförstöring, diskriminering och mycket annat orsakas av människor. Även om så inte vore fallet skulle lösningarna innefatta mänskligt beteende. För att kunna åtgärda problem måste man få människor att agera annorlunda: sluta upp med att föra krig, att diskriminera personer med en annan bakgrund, att använda fossila bränslen eller annat i den stilen. För att hitta den bästa lösningen måste man värdera kostnader och nyttoaspekter. För att lösningen ska kunna tillämpas behövs samordning mellan oräkneliga mängder människor.

Bakom varje stort problem finns fysiska realiteter. De fysiska realiteterna sätter gränser för utvecklingsmöjligheter och antalet tänkbara lösningar. Det finns forskare som studerar sådana realiteter. Dem bör vi lyssna på. Andra forskare studerar sociala och politiska realiteter. Dem bör vi också lyssna på. (Jag hävdar inte att vi *enbart* bör lyssna på nationalekonomer.) Men ingen gren inom naturvetenskapen, medicinen eller statskunskapen kan på *egen* hand ta sig an de stora frågorna. Att förstå hur de utmaningar som mänskligheten står inför har uppkommit, att försöka förutsäga vad som kommer att hända härnäst, att förebygga framtida katastrofer – allt sådant är nationalekonomi.

Vad är nationalekonomi?

Nationalekonomi har alltid handlat om att förändra världen – att göra den bättre och mer lämpad för mänsklig blomstring.

Det här kanske förvånar dig. Många människor tror att nationalekonomi i bästa fall handlar om att förutsäga aktiemarknaden, eller i värsta fall om att gynna maktelitens intressen. Det finns ekonomer som ägnar sig åt sådant. Men i det stora hela stämmer det inte. Nationalekonomin är bred. Den går inte

enbart, eller ens huvudsakligen, ut på att göra förutsägelser. Den handlar inte bara om aktiemarknaden, indikatorer på arbetslöshet och annat i den stilen. Och nationalekonomers åtgärdsförslag kan i all sin stillsamhet vara radikala. De är ofta inriktade på att förbättra villkoren för de sämst ställda – att frigöra de fattiga och förtryckta, att göra deras tillvaro mer uthärdlig och deras framtid ljusare.

Vad *är* nationalekonomi? Varifrån kom den? Vad är den bra för?

Arthur Cecil Pigou, nationalekonom i Cambridge, är känd som välfärdsekonomens fader. Han försökte besvara de tre ovanstående frågorna för hundra år sedan. Pigou menade att en del vetenskapsgrenar syftar till att sprida ljus, medan andra syftar till att bära frukt. Några av dem ger oss kunskaper som vi vill ha för deras egen skull; andra ger oss kunskaper som vi vill ha för att de hjälper oss att göra världen bättre. En del tillfredsställer rent intellektuella behov; andra tillfredsställer en önskan om förbättringar, av samhället eller av något annat. Enligt Pigou hör nationalekonomin helt och hållet till den sistnämnda kategorin. Han skrev: »Den ekonomiska vetenskapen börjar inte med undran, utan snarare med den samhälleliga entusiasm som revolterar mot armodet i fattiga stads kvarter och glädjelösheten hos ödelagda liv.»⁵

Som Pigou underströk uppstod nationalekonomin som en reaktion mot nöd och elände. Den drivs av en önskan om sociala förbättringar. De förbättringar som den har i åtanke handlar om mänsklig välfärd. Så i grund och botten är det välfärden som utgör ämnet för nationalekonomin. Att förbättra den ekonomiska välfärden är nationalekonomens centrala uppgift. Det är också detta som nationalekonomerna försöker främja med sina policyrekommendationer. Som Pigou ser det är nationalekonomi ett genuint moraliskt åtagande.

Pigou var angelägen om att framhålla att nationalekonomin är en *vetenskap*. I likhet med fysiken och biologin säger den oss hur det är eller inte är. Den säger oss inte hur det bör eller inte bör vara, till skillnad från teologin. Nationalekonomin som sådan säger oss inte – *kan* inte säga oss – att nöd och elände är av ondo. Pigou citerar den store franske positivistiske tänkaren Auguste Comte: »Om än det alltid är hjärtat som måste visa på problemen är det alltid intellektets sak att lösa dem.«⁶ När hjärtat som sig bör gör uppror mot armodet i fattiga stadskvarter och glädjelösheten hos ödelagda liv, då kan nationalekonomin säga oss hur bristerna ska rättas till. Pigou jämför den med medicinen. Nationalekonomin är en vetenskap. Den vägleds av hur den kan inverka på närliggande praktiska problem. Den söker »kunskap för att vinna den läkedom som kunskap kan bidra till.«⁷ Pigou ansåg att den ekonomiska vetenskapen kunde råda bot på det som plågar det mänskliga samhället på samma sätt som den medicinska vetenskapen kan läka människans kropp. Han skrev det här omedelbart efter första världskriget, då behovet av läkning – samhällelig och personlig – måste ha funnits i allas tankar.

Den österrikiske nationalekonomen Friedrich A. Hayek var av precis samma mening. Han skrev: »Det är förmodligen sant att ekonomiska analyser aldrig har utgjort en följd av objektiv, intellektuell nyfikenhet på *varför* sociala fenomen uppträder, utan i stället av en intensiv önskan att bygga om en värld som väcker det djupaste misshag.«⁸ Ambitionen att rätta till en ofullkomlig värld är en del av förklaringen till att ämnet är så brett – vitt skilda beteenden och fenomen ingår bland de studieobjekt som anses lovliga för nationalekonomer. Det tar inte bara upp strävan efter rikedom och de institutioner (såsom aktiemarknaden) som bistår i denna strävan. Visst är nationalekonomin vetenskaplig. Men den är grundad i en

passionerad vilja att förbättra en värld som är uppenbart och plågsamt ofullkomlig. Och dess uppgift är att bygga om världen så att den blir bättre än förut. Nationalekonomer till både vänster och höger har delat den inställningen. Enligt en känd tes av Karl Marx gäller det att inte bara tolka världen utan att också *förändra* den.⁹

Pigous föregångare Alfred Marshall betecknade nationalekonomi som »studiet av mänsklighetens vardagsliv«. Formuleringen påminner oss om att ämnet inte bara berör högre syften och ambitioner. Inte heller berör det bara lägre drifter. Det handlar inte bara om pengar och förmögenheter – även om sådant också ingår. Nationalekonomi var för Marshall ett studium av alla tänkbara mänskliga önskemål, beteenden och sysslor som har med människors välfärd att göra. Han hoppades att det gradvis, med rätta sortens insatser, skulle gå att eliminera inte bara fattigdom utan också okunskap:

Nu börjar vi äntligen på allvar fråga oss om det är nödvändigt att det över huvud taget finns så kallade »lägre klasser«: det vill säga om det måste finnas ett stort antal människor som från födseln är dömda till hårt arbete för att förse andra med förutsättningar för en förfinad och kultiverad tillvaro, samtidigt som de själva på grund av sin fattigdom och sitt slit hindras från att ta del av en sådan tillvaro.¹⁰

Marshall ansåg att fattigdom och okunskap borde kunna utplånas. Han menade att välbefinnande kunde bringas inom räckhåll för alla – genom omdömesgill tillämpning av ekonomisk vetenskap.

Ett av de mest inflytelserika perspektiven på nationalekonomi utvecklades av Lionel Robbins vid London School of Economics. Hans *Essay on the nature and significance of economic*

science («Studie av den ekonomiska vetenskapens beskaffenhet och betydelse»), publicerad 1932, är tidernas kanske mest berömda redogörelse för nationalekonomisk metodik. Han skrev: »Nationalekonomin är den vetenskap som studerar mänskligt beteende som ett förhållningssätt till mål kontra knappa tillgångar med flera alternativa användningsområden.«¹¹

Nationalekonomi handlar om mänskligt beteende i situationer där det råder knapphet. Det betyder helt enkelt att det finns mindre av något än vad folk skulle vilja ha. Pengar är en bristvara. När man betalar hyran får man mindre pengar att köpa mat för. Och när man köper mat får man mindre pengar att köpa presenter för till sin mor eller äkta hälft. Pengar är en bristvara även för de superrika. En Musk eller en Bezos kan inte på en och samma gång behålla sina pengar, skänka bort dem och lägga alltihop på ännu ett meningslöst skrytprojekt. Tid är en bristvara. En timme då man arbetar är en timme då man inte sover. Och varje timme då man sover är en timme då man inte går på bio. Uppmärksamhet är också en bristvara. Den har vi bara i begränsad mängd, och vi måste på något sätt välja hur vi ska använda den. Även för stater är resurserna knappa. Liksom för individer finns det gränser för hur mycket pengar de kan spendera på smör när de har spenderat så mycket på vapen – eller tvärtom. Stater kan låna för att uppväga budgetunderskott på ett sätt som varken du eller jag kan. Men så snart det finns *några* begränsningar råder knapphet.

Knapphet innebär att människor och länder inte kan få allt de vill ha. De måste göra val, och sådana val innebär avvägningar – att avstå från något för att kunna få något annat. Om du väljer att sova länge på morgonen finns det andra saker som du inte kan göra: gå till jobbet, läsa ut romanen du håller på med, eller njuta av soluppgången. Hur du bör väga det ena mot det andra beror på dina syften och mål. Nationalekonomin

har inte mycket att säga om dem. Mål kan vara högt eller lågt satta, materiella eller immateriella och så vidare. Det som gör att ett beslut är *nationalekonomiskt* är helt enkelt att det kräver avvägningar – att man behöver offra något för att kunna uppnå något annat. När man »domedagsskrollar« offrar man tid som kunde ha använts till att läsa böcker. Och när försvaret står för 10 procent av alla statliga utgifter, som i USA, finns det mycket annat som man inte har råd med.¹²

Ekonomins domäner är alltså inte begränsade till frågor om pengar eller ens materiella ting. Konst och kultur, krig och fred, arbete och fritid inryms utan undantag inom det som angår nationalekonomin, sådan den definierades av Robbins. När konstnärer skapar något offrar de tid, kraft och uppmärksamhet. När politiker inleder krig offrar de andra människors liv. När familjer beslutar att den ena föräldern ska stanna hemma för att ta hand om det nyfödda barnet offrar de inkomster och den jämlikhet som råder i en familj där båda föräldrarna arbetar. Följderna av sådana val kommer att återspegla de specifika uppoffringar som gjorts. Robbins framhöll särskilt att nationalekonomin rentav innefattar vad han kallade »tillfredsställelse av begär efter sådant som i andra sammanhang skulle betraktas som stötande för religion eller moral« – i huvudsak sex, droger och rock'n'roll.¹³ Beslut att ägna sig åt prostitution, att använda illegala droger, att spela eller lyssna på musik tas alla i situationer som kännetecknas av knapphet. Samma sak gäller de val som ett samhälle ställs inför när man överväger legalisering av spel eller marijuana. Allt detta är nationalekonomi.

Pigous, Hayeks, Marshalls och Robbins vision formade den moderna nationalekonomin i grundläggande avseenden. Nationalekonomin handlar om individers beslut i situationer som präglas av knapphet – men också om konsekvenserna av sådana beslut för samhället som helhet. Den handlar om detaljer. Om

de små val som människor dagligen gör beträffande liv, arbete och lek. Den handlar också om stora saker: frågor såsom hur det kommer sig att vissa länder är fattiga och andra rika, och hur man bäst hanterar risken för klimatkatastrof. Den handlar alltid om vad som är bra för människor – sådant som gör deras liv värt att leva – och om hur världen där de lever kan bli bättre. Nationalekonomins starka inriktning på att förbättra världen skiljer den från många andra vetenskapsgrenar.

Nationalekonomin handlar alltså inte bara om att förstå hur världen fungerar utan också om att förändra den. Den är ingalunda en oengagerad, kylig och beräknande verksamhet – i stället har den sin grund i djup besvikelse över tillståndet i världen och en passionerad önskan att förbättra det. Den är ingalunda en teknokratisk strävan att lappa ihop enstaka skavanker i samhället – i stället hoppas den kunna bygga om världen och göra den bättre, till vilket hör att eliminera fattigdom och okunskap. Den är ingalunda snävt inriktad på pengar och rikedom – i stället handlar den om allt som människor behöver och vill ha. Den handlar om allt som hjälper människor att få en tillfredsställande, givande, berikande tillvaro – ett liv som är värt att leva.

Det nationalekonomiska tillvägagångssättet

Den här boken handlar om hur nationalekonomin kan hjälpa oss att bygga upp en bättre värld – en värld där människor har en bättre och mer meningsfull tillvaro. Nationalekonomin har mycket att ge. Den tillhandahåller verkliga, tillämpbara, evidensbaserade lösningar på stora problem. Dess rekommendationer kan vara till nytta i våra privatliv, i våra samhällen, i affärlivet och i politiken. Lösningarna är tydliga och inno-